

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СХИЛЬНОСТІ ДО АЛЬТРУІЗМУ В РЕЛІГІЙНО ВІРУЮЧИХ ОСІБ

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF INCLINATION FOR ALTRUISM IN RELIGIOUS BELIEVERS

У статті наводяться результати емпіричного дослідження схильності до альтруїстичної поведінки в осіб, які вважають себе вірянами (християнами).

Альтруїзм, як психологічне явище, що передбачає готовність допомагати іншим без очікування користі для себе, є однією з ключових вимог до християнина (ідея про необхідність «любити ближнього, як себе самого»). Водночас схильність до альтруїзму в сучасних людей, які вірують у Бога, – недосліджене питання.

Метою дослідження було визначення особливостей альтруїзму та схильності до альтруїстичної поведінки осіб із різними аспектами релігійності.

Застосовано 4 психологічні методики-опитувальники: 2 – орієнтовані на дослідження альтруїзму й альтруїстичної поведінки; 2 – спрямовані на виявлення особливостей індивідуальної релігійності особистості. У дослідженні взяли участь 122 особи віку середньої дорослості: 54 чоловіків і 68 жінок. Усі досліджувані вважали себе вірянами та є християнами-практиками. Результати дослідження опрацьовано з використанням методів математико-статистичного аналізу. Використано метод кореляційного аналізу. Дані опрацьовано у програмі "STATISTICA 6.0".

Доведено, що в осіб, які вірують у Бога, альтруїзм пов'язаний з окремими аспектами релігійності. Схильність вірити беззапечно, без внутрішньої критики приймати до виконання всі релігійні догми, правила та норми поведінки корелює з альтруїзмом у досліджуваних жінок. Чим більше беззапечно вірить людина, тим вищим є рівень її альтруїзму.

Високий рівень альтруїзму пов'язаний із послідовною релігійністю та внутрішньою релігійністю людини.

З'ясовано, що надмірна критика релігії, прискіпливе ставлення до прописаних у релігії правил пов'язані з низьким рівнем альтруїзму (у чоловіків).

Досліджено, що чим вищим є рівень внутрішньої релігійності, тим більшою буде схильність до альтруїстичної поведінки. Зовнішня релігійність людини не передбачає низького рівня альтруїзму. Навпаки, виявлено, що чим більше вираженою є зовнішня релігійність (як тип релігійності у вірян християн), що передбачає схильність дотримуватися зовнішніх проявів релігійності, тим вищий рівень схильності до альтруїстичної поведінки.

Ключові слова: альтруїзм, альтруїстична поведінка, релігійність, релігійні уявлення, зовнішня релігійність, внутрішня релігійність.

The article contains the results of an empirical research on inclination for altruistic behaviour in persons who consider themselves to be believers (Christians).

Altruism as a psychological phenomenon that consists in willingness to help others without expecting any benefits in return is one of the key requirements for a faithful Christian (idea of the need to "love one's neighbor as oneself"). At the same time, inclination for altruism among modern believers is an unresearched matter.

The aim of the study was to determine the peculiarities of altruism and inclination for altruistic behaviour of persons with different aspects of religiousness.

4 psychological methods of surveying were used: 2 of them were focused on the research on altruism and altruistic behaviour while the other 2 were oriented towards discovering peculiarities of the individual religiousness of a person. The research involved 122 persons of middle age: 54 men and 68 women. All of the respondents considered themselves to be religious persons and practicing Christians. The results of the research were processed using methods of mathematical and statistical analysis. The method of correlation analysis was used. The data was processed in the program STATISTICA 6.0.

It was proved that altruism of a person is related to certain aspects of religiousness in religious believers. The tendency to believe unconditionally, to accept for implementation all of the religious dogmas, rules and norms of behaviour without any inner criticism correlates with altruism in women under the research. The more unconditionally a person believes, the higher is his or her level of altruism.

A high level of altruism is connected to the consistent religiousness and inner religiousness of a person.

It was discovered that excessive criticism of religion and a picky attitude to the rules, described in religion, corresponded to a lower level of altruism (men).

The study has revealed that the higher the level of inner religiousness is, the greater the tendency towards altruistic behaviour will be. The outer religiousness of a person does not correspond to a low level of altruism. On the contrary, it has been discovered that the more pronounced the outer religiousness (as a type of religiousness among faithful Christians) of a person, which implies an inclination to adhere to outer expressions of religiousness, the higher the level of inclination to demonstrate altruistic behaviour.

Key words: altruism, altruistic behaviour, religiousness, religious views, outer religiousness, inner religiousness.

УДК 159.942:21/29:27-1

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.39>

Проць О.І.

к.психол.н.,

доцент кафедри психології

Львівський національний університет імені Івана Франка

Постановка проблеми. Альтруїзм, як психологічне явище, що передбачає готовність допомагати іншим без очікування користі для себе, – складне та багатогранне поняття. Феномен альтруїзму неодноразово розгля-

дався в контексті як психологічних, так і соціальних, філософських, педагогічних, культурних досліджень [3].

В умовах російсько-української війни проблема альтруїзму набирає неабиякої актуаль-

ності, оскільки нині суттєво зростає кількість осіб, які потребують різноманітної допомоги. Альтруїстична поведінка в умовах війни, що має на меті максимально посилити ефективність боротьби проти зовнішнього агресора, нині стала соціальною нормою для українців.

Термін «альтруїзм» був уведений у науковий обіг філософом-позитивістом Огюстом Конте і позначав явище, що було протилежним до егоїзму. Альтруїзм трактувався як моральний принцип «жити для інших». Такий життєвий принцип може, у майбутньому, привести до «ідеального суспільства». Якщо ж розглядати альтруїзм не в контексті його соціального значення, а в контексті його значущості для кожної окремої особистості, то він може стати сенсом життя для людини, через усвідомлене бажання допомоги й служіння ближнім, що сприятиме особистісному зростанню [1]. Тобто альтруїзм стає корисною якістю не лише для того, хто отримує допомогу, чи суспільства загалом, а власне для особистості, яка схильна надавати іншим безкорисливу допомогу.

У вивченні феномену альтруїзму виокремлюються три основні підходи: обґрунтування альтруїзму в контексті соціального обміну; розгляд альтруїзму як соціальної норми та підхід до альтруїзму як до еволюційно зумовленого явища. У рамках підходу соціального обміну альтруїзм розглядається в контексті отримання нагород (як внутрішніх, особистісних, так і зовнішніх). Теорія соціальних норм, натомість, трактує альтруїзм крізь призму норм і правил, які дозволяють гармонійно функціонувати індивідам у спільноті, до якої вони належать. Еволюційний підхід пояснює альтруїзм у контексті його біологічної зумовленості – альтруїзм допомагає забезпечувати більший відсоток виживання осіб завдяки допомозі інших [8, с. 296–299].

До розгляду феномену альтруїзму зверталися аналітики: К. Хорні має у науковому доробку ґрунтовні ідеї щодо даного феномену. Міркування стосовно цього питання знаходимо в Е. Фрома, З. Фрейда. Ключовими в аналітичному підході є трактування альтруїзму як своєрідного захисту для Еґо. Представники біхевіоризму також аналізували дане поняття, зокрема Б. Скіннер наголошує, що варто поважати людей за їхні вчинки лише в тому разі, якщо неможливо пояснити причини цих учинків, пояснювати доречно вчинки цих людей їхніми внутрішніми диспозиціями лише тоді, коли не досить внутрішніх пояснень такої поведінки. Якщо ж зовнішні причини альтруїстичної поведінки явні та зрозумілі, то варто виходити з них, а не з особистісних характеристик людини [9, с. 265–272].

А. Рідкодубська проводила теоретичні розвідки із проблеми альтруїзму та наводить дослідження М. Снайдер, А. Омото, Д. Клері,

у яких визначаються причини, через які люди схильні до альтруїстичних дій. Серед них такі: когнітивні причини (прагнення краще пізнати людей); моральні причини (бажання діяти відповідно до загальнолюдських цінностей і небайдужість до інших); соціальні причини (намагання бути долученим до групи); кар'єрні міркування (прагнення набуття досвіду та контактів, потрібних для розвитку у професійній сфері); захист власного «Я» (втеча від проблем, бажання анулювати власне почуття провини за щось); підвищення самооцінки (зростання рівня впевненості в собі, збільшення відчуття власної значущості, гідності) [5, с. 138].

Розглянуті підходи та трактування поняття альтруїзму загалом не заперечують один одного, а радше доповнюють, акцентують увагу на одному з аспектів цього багатогранного феномену.

Проте й досі не до кінця визначено й не обґрунтовано, що ж є істинними мотивами альтруїстичної поведінки особистості. Також досить мало досліджень щодо того, як пов'язані одне з одним ціннісні орієнтації особи, моральні норми, переконання особистості та схильність такої особистості до альтруїстичної поведінки. Також практично відсутні дослідження, які б пояснювали зв'язки особливостей релігійності особистості та її схильності до альтруїстичної поведінки. Водночас релігія (зокрема, християнська) вимагає від вірянина любові до ближнього та допомоги ближньому. Тому саме такого характеру дослідження є цікавими й актуальними.

Релігія – це комплексний багатогранний соціальний і духовний феноменом, що передбачає сукупність вірувань і духовних практик. Духовні практики, пропоновані релігією, можуть бути як індивідуальними, так і колективними, є відображенням зв'язку людини зі світом надприродного (із трансцендентною дійсністю).

Релігійна свідомість, у розумінні А. Колодного та Б. Лобовика, є однією зі складових частин свідомості людини. У їхньому трактуванні релігійна свідомість передбачає специфічний спосіб ставлення вірянина до світу через систему поглядів і почуттів, смисл і значення яких становить віра в надприродне [4, с. 275].

Релігійність людини є частиною релігійної свідомості індивіда та передбачає знання людиною ідей, правил, догм, поведінкових норм, закладених у кожній конкретній релігії (до якої людина себе відносить і яку приймає та сповідує). Віра (релігійна) – передбачає впевненість у реальному існуванні Бога, в існуванні надприродного трансцендентного світу.

Релігійні уявлення – особливі специфічні ставлення, переживання, образи, символи, у яких відображається суб'єктивне розуміння

людиною трансцендентної реальності. Релігійні уявлення неодмінно притаманні людині, яка вірує в Бога, а також можуть бути властиві тим, хто байдужий до релігії чи декларує атеїстичну позицію [2, с. 5–6].

Особливості релігійності, релігійні уявлення та специфіка самої релігійної віри в різних осіб, навіть тих, що засвідчили власну приналежність до тієї самої релігії, є різними, індивідуальними й унікальними. Релігійні уявлення здебільшого характеризуються несистемністю, недиференційованістю, нечіткістю, розмитістю. У свідомості релігійних осіб релігійні уявлення існують переважно не в системах прописаних норм, моральних засад, а в системі окремих образів, переконань, розумінь, емоційних переживань і ставлень [11, с. 229–237].

Залежно від релігійних переконань і ставлень, а також від емоційного переживання та ставлення до релігійних культів, обрядів, правил, а також до ключових релігійних постатей і визначається тип релігійності людини. Типи релігійності по-різному трактуються у психології. Одне з трактувань – поділ релігійності на зовнішню та внутрішню [7, с. 74–81]. К. Дабровський запропонував п'ять типів (рівнів) релігійності, які науковець пов'язав із розвитком особистості загалом. На найпершому рівні людина потребує зовнішнього наставника (авторитет), який би долучав людину до релігії. Релігію людина переймає від інших, релігійність людини на даному етапі характеризується обстоюванням ідей, що може бути навіть фанатичним, може бути відсутнє толерантне ставлення до інших учень, ідей і представників інших релігій. А на останньому (п'ятому) етапі, який К. Дабровський вважає найдосконалішим, вірянин володіє сильним, проте спокійними прагненнями до єдності з Богом, із світом трансцендентного, за збереження власних позицій, цінностей і обов'язкової цілісності власної особистості [10, с. 25–37].

Зважаючи на те, що у християнській релігії однією із ключових тез і «вимог» до людини є ідея «Люби ближнього свого, як самого себе» (Матвія 22: 37–39; 10:27; Левіт 19:18; Матвія 19:19; Лука 10:27), а «ближні» у розумінні християнської релігії – це всі люди, що можуть перебувати поруч із людиною. «Тож усе, чого бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви» (Матвія 7:12). Отже, визначення схильності до альтруїстичної поведінки у сучасних вірян – тема актуальна та не досить досліджена у психології [6].

Мета дослідження – визначити особливості альтруїзму та схильності до альтруїстичної поведінки осіб із різними аспектами релігійності.

Виклад основних результатів дослідження. Для проведення емпіричного дослідження було використано декілька психоло-

гічних методик, які можна поділити на 2 групи: перша група – методики, що вимірюють особливості альтруїзму особистості. Серед них: 1) методика «Виявлення настанов, вкладених в альтруїзм – егоїзм»), що містить 20 запитань і дозволяє визначити, до егоїзму чи альтруїзму схильна особистість; 2) Шкала альтруїстичної особистості (Altruistic personality scale), містить 20 запитань, що дозволяють оцінити, чи схильною до альтруїзму є особистість. Перед використанням отриманих за даною методикою (перекладеним українською мовою її варіантом) емпіричних результатів було здійснено перевірку методики за критерієм α -Кронбаха. Отримані результати засвідчили можливість подальшого застосування даної методики.

Друга група методик, використаних у дослідженні, спрямовані на дослідження особливостей релігійності людини. Серед них: 3) опитувальник, орієнтований на визначення типу релігійності (зовнішня чи внутрішня) (Г. Олпорт і Д. Росс); 4) методика «Визначення релігійних уявлень» Д. Хутсебаута, що містить 33 запитання та вимірює показники, представлені шкалами: «беззастережна віра», «послідовна віра», «надмірна критика релігії», «віра за наявності доказів».

Емпіричні дані, отримані за результатами методик, опрацьовано математико-статистичними методами аналізу даних з використанням пакету *STATISTICA*. Проведене дослідження охопило 122 особи. Серед них 54 чоловіків і 68 жінок. Усі опитані під час дослідження особи були віку середньої дорослості (41–55 років у дослідженні). Усі респонденти вказали, що вважають себе вірянами та задекларували власну приналежність до християнської релігії. Конфесійна приналежність у дослідженні не враховувалася, проте серед досліджуваних осіб були вірні ПЦУ, УГКЦ, РКЦ (висновки зроблено на основі поставлених досліджуваним запитань перед основним дослідженням).

Отримані результати показали, що серед осіб, які вірують у Бога, (усі респонденти, що взяли участь у дослідженні) рівень альтруїзму перебуває в тісному кореляційному зв'язку з показником «беззастережна віра» ($r = 0,43$ за $p \leq 0,01$). Чим більш беззастережно людина приймає релігійні догми та правила, тим вищою є її схильність (орієнтація) на альтруїстичну поведінку. Показник «послідовна віра» також перебуває у прямому кореляційному зв'язку з альтруїзмом ($r = 0,47$ за $p \leq 0,01$). Чим інтенсивніше виражена послідовна, поміркована релігійна віра у християн, тим вищим є показник альтруїзму. Показник «надмірної критики релігії» також перебуває у статистично значущому кореляційному зв'язку з «альтруїзмом», проте коефіцієнт кореляції тут обернений ($r = -0,32$ за $p \leq 0,01$). Чим більше претензій, невдоволення та критичних поглядів щодо

сучасної релігії має людина (варто зазначити, що йдеться про осіб, які вірують у Бога), тим менший рівень альтруїзму їй буде притаманний (домінуватиме егоїзм). Результат досить неочікуваний, оскільки він заперечує ключові релігійні догми (християнська релігія передбачає допомогу іншим). Проте такий зв'язок саме у вірян, які мають критичне розуміння релігії. Очевидно, для пояснення даного зв'язку доречно в майбутньому провести дослідження, де розкривалося б те, у чому саме віряни схильні критично ставитися до релігії, чи не власне вимога безкорисливої допомоги іншим, ідея «підставити ліву щоку, коли вдарили по правій» ними найбільше не приймається та критикується в релігії, яку вони сповідують і до якої самі себе відносять.

Статистично значущий кореляційний зв'язок простежується між показником альтруїзму та показником внутрішньої релігійності (Шкала релігійності (Г. Олпорт і Д. Росс)) ($r = 0,32$ за $p \leq 0,01$). Чим більше в людини переживань релігійного змісту, трепету у виконанні релігійних обрядів та споглядання Абсолюту, тим більше людина буде орієнтованою на альтруїзм, допомогу, підтримку інших людей. Цікаво, що й показник зовнішньої релігійності також перебуває у зв'язку з рівнем альтруїзму ($r = 0,36$ за $p \leq 0,01$). Зв'язок прямий, демонструє, що чим вищим є показник зовнішньої релігійності, тим вищим є рівень альтруїзму та бажання безкорисливої допомоги іншим. Цікаво, що зв'язок альтруїзму із зовнішньою релігійністю є дещо сильнішим, аніж зв'язок, що отримано між альтруїзмом і внутрішньою релігійністю в досліджуваній групі. Пояснити це можна тим, що зовнішня релігійність передбачає зовнішні її прояви, бажання бути прийнятим релігійною групою, наслідування традицій, звичаїв, саме такі зовнішні прояви релігійності пов'язані із зовнішніми активними діями – альтруїзмом, як активною допомогою іншим.

Здійснимо кореляційний аналіз результатів окремо у групі досліджуваних жінок і чоловіків і зіставимо їх.

Так, у жінок коефіцієнт кореляції між показниками беззастережної віри й альтруїзму $r = 0,47$ за $p \leq 0,01$. У чоловіків між даними показниками коефіцієнт кореляції не проявився (отриманий кореляційний зв'язок не є статистично значущим). Тобто в жінок і справді високий рівень беззастережної віри, безапеляційне дотримання релігійних норм і правил поведінки підвищує схильність до альтруїзму та веде до частіший проявів альтруїстичної поведінки. Хоча не можна ігнорувати і протилежний варіант взаємовпливу: імовірним є те, що схильність жінок до альтруїстичної поведінки, їхнє бажання беззастережної та безкорисливої допомоги іншим, що є особистісною рисою, у разі визнання релігійності

(приналежності до релігії, зокрема, християнської) підсилює та поглиблює релігійність таких осіб. Оскільки цілковито відповідає християнському принципу взаємодії з оточенням «Люби ближнього свого, як самого себе». У чоловіків такого взаємозв'язку не виявлено.

Показник «послідовна віра» пов'язаний із схильністю до альтруїстичної поведінки в чоловіків ($r = 0,48$ за $p \leq 0,01$). У жінок дані показники також пов'язані один з одним, коефіцієнт кореляції у групі жінок між вказаними показниками статистично значущий ($r = 0,44$ за $p \leq 0,01$).

Щодо взаємозв'язку схильності до альтруїстичної поведінки та критики релігії: у чоловіків показник кореляції статистично значущий і становить $r = -0,42$ за $p \leq 0,01$. Тоді як у жінок він не виражений у статистично достовірних межах. Це демонструє, що чоловіки більш раціонально осмислюють питання віри, релігії, навіть якщо вважають себе вірянами та належними до конкретної релігії (у випадку даного дослідження – християнської), аналізують, а не лише беззастережно дотримуються релігійних правил і норм, це здатне дещо стримувати їх у їхніх альтруїстичних пориваннях щодо інших. У жінок такого взаємозв'язку на рівні статистично достовірних значень не виявлено ($r = -0,27$ за $p \leq 0,01$), хоча тенденція оберненого зв'язку між вказаними показниками зберігається.

Внутрішня релігійність, що передбачає глибокі переживання релігійного змісту, трепет і емоційне піднесення під час виконання необхідних релігійних обрядів і практик (наприклад, молитви, сповіді, під час богослужінь), бажання релігійні практики й норми реалізувати у власному житті, – показник, що виявився в тісному кореляційному зв'язку з альтруїзмом у групі чоловіків ($r = 0,30$ за $p \leq 0,01$) і у групі жінок ($r = 0,31$ за $p \leq 0,01$).

Зовнішня релігійність (релігійність як данина традиціям, що передбачає зв'язок з поколіннями, прагнення бути в релігійній громаді, а також як ознака добродетності, у відповідних спільнотах) пов'язана з альтруїзмом у чоловіків ($r = 0,38$ за $p \leq 0,01$) значно сильніше, ніж у жінок. У жінок цей зв'язок ($r = 0,31$ за $p \leq 0,01$), проте в жінок він також виступає статистично значущим.

Висновки. Проведене емпіричне дослідження засвідчило, що пов'язані одне з одним альтруїзм людини, схильність надавати необхідну безкорисливу допомогу іншим і окремі аспекти релігійності в осіб, які вірують у Бога, які задекларували свою приналежність до християнської релігії. Так, схильність вірити беззастережно, приймати всі релігійні догми та правила корелює з альтруїзмом. Високий рівень альтруїзму також пов'язаний із послідовною релігійністю та внутрішньою релігійністю. Надмірна критики

релігії, прискіпливе ставлення до прописаних у релігії правил корелюють із низьким рівнем альтруїзму. Зовнішня релігійність, як схильність дотримуватися зовнішніх проявів релігійності, навіть без власних особистих переживань релігійного змісту, а радше як данина традиціям і бажання бути прийнятим у групі, де релігійність розглядають як щось бажане, також пов'язана з високим рівнем схильності до альтруїстичної поведінки. Порівняння результатів, отриманих у дослідженні чоловіків і жінок, засвідчило, що в чоловіків альтруїзм не пов'язаний із схильністю вірити беззастережно, на відміну від жінок, у яких чим більше проявляється схильність вірити беззастережно, без будь-яких критичних оцінок правил і норми релігії, до якої належать, тим інтенсивніше бажання допомагати іншим, у разі потреби. Також у жінок схильність критикувати релігію, навіть якщо людина загалом приймає конкретну релігію, вірить у ключові її постулати, дотримується релігійних норм і правил, не пов'язана зі зниженням рівня альтруїзму. На відміну від чоловіків, у яких надмірна критика релігії (щодо вірян-чоловіків) перебуває у зв'язку з низьким рівнем альтруїзму та схильністю до протилежної тенденції – егоїзму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кондратюк С., Левицька О. Аналіз розуміння поняття «альтруїзм» у психології. *Освіта регіону*. 2015. № № 3–4. С. 86. URL: <http://surl.li/pvldg>.
2. Крупська О. Ставлення до батьків як чинник розвитку релігійних уявлень осіб юнацького віку : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2009. 20 с.
3. Малиношевський Р. Феномен альтруїзму в соціально-педагогічному дискурсі : збірник наукових праць. Вип. 16. Кн. 1. С. 165–172. URL: <http://surl.li/odwfj>.
4. Релігієзнавчий словник / ред. : А. Колодний, Б. Лобовик. Київ : Четверта хвиля, 1996. 392 с.
5. Рідкодубська А. Альтруїзм як педагогічна категорія. *Педагогічний дискурс*. 2014. Вип. 17. С. 136–140.
6. Святе письмо / перекл. Івана Хоменка. Львів : Свічадо ; Місіонер, 2020, 1475 с.
7. Allport G.W. The individual and his religion: a psychological interpretation. New York : Macmillan, 1960. 166 p.
8. Is Empathic Emotion a Source of Altruistic Motivation? / D. Batson et al. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1981. Vol. 40. № 2. P. 290–302. URL: <http://surl.li/pvlcm>.
9. Burrhus Skinner. *Science and Human Behaviour*. New York : Macmillan, 1953. 461 p.
10. Dąbrowski K. *Dezintegracja pozytywna*. Warszawa : PIW, 1979. 381 s.
11. Leuba J.H. *The psychology of religious mysticism*. New York : Questia Media America, 1998. 348 p.